

CONSIDERAȚII GENERALE ASUPRA SEMNULUI

OVERVIEW OF SIGN

PERSPECTIVE LINGVISTICO-PRAGMATICE ÎN ABORDAREA TEXTUAL-DISCURSIVĂ A REFERINȚEI (considerații teoretice, retrospective și de perspectivă)

Mihaela MUNTEANU SISERMAN,
conferențiar universitar, doctor în filologie,
Universitatea de Nord Baia Mare, România

Résumé

La présente étude se propose tout d'abord une présentation des théories du signe linguistique: le paradigme structuraliste (le modèle binaire – F. de Saussure et L. Hjelmslev) et le modèle triadique (Odgen-Richards, Frege, Morris, Peirce).

L'approche linguistico-pragmatique présente la référence comme un acte de langage qui, à partir de la théorie de J.C. Milner, fait la distinction entre la référence virtuelle, indépendante de l'expression verbale, équivalente à la signification lexicale de l'expression, et la référence actuelle, déterminée contextuellement.

La perspective sémiotique de Peirce, avec la distinction entre Objet dynamique et Objet immédiat, nous permet aussi de faire une distinction entre la référence ponctuelle, au niveau de l'énoncé, et la référence discursive, construite au niveau textuel.

Rezumat

Abordarea lingvistico-pragmatică prezintă referința ca un act de limbaj care, pornind de la teoria lingvistului J.C. Milner, face distincția între referința virtuală, independentă de expresia lingvistică, echivalentă cu semnificația lexicală a expresiei, și referința actuală, determinată, de fiecare dată, contextual.

Perspectiva lingvistică are în vedere modelele semnului lingvistic: pe de o parte, cel binar (cu referire la cel structuralist – F. de Saussure și L. Hjelmslev), iar pe de altă parte, modelul triadic (Odgen-Richards, Frege, Morris, Peirce). Contextul, în toate semnificațiile pe care le acoperă, va avea un rol determinant în analiza/interpretarea fenomenelor textual-discursive.

1. Aspecte ale relației limbaj–realitate/limbaj–cunoaștere

Parte integrantă a cunoașterii, limbajul a participat din totdeauna la mutațiile de paradigmă din istoria și evoluția științelor, mutații ce au generat - implicit - schimbări de paradigmă și în limbaj: paradigma structuralistă impusă odată cu apariția „Cursului de lingvistică generală” al lui Ferdinand de Saussure, limbajul semiotico-filosofic al lui Peirce etc.

Raportarea la lume a experienței umane se poate manifesta prin două tipuri de cunoaștere:

(a) o cunoaștere *perceptual-senzitivă* care se realizează printr-o raportare *directă* a ființei la realitate, aceasta fiind o cunoaștere nemediată, uneori însoțită și de gesturi (comunicare *ostensivă*). Raportarea omului la lume se manifestă *ontic* și *praxeologic*.

(b) o cunoaștere *“semiotică”* în care raportarea la experiența cognitivă se materializează în sisteme lingvistico-semiotice, fiind o cunoaștere *mediată*, filtrată prin semne, ce aparțin diferitelor coduri semiotice. În cadrul acestei experiențe

cognitive, se poate vorbi de cunoașterea *discursivă*, limbajul articulat reprezentând interfața dintre om și experiența sa fenomenologică.

În încercarea de a oferi o sinteză asupra limbajului în epistema contemporană, se poate afirma că există două moduri prin care acesta își face simțită prezența: pe de o parte, limba naturală “reprezentând un transcodaj universal”¹, chiar în științele cele mai abstracte (exemplu, metafora în știința astronomică – “găuri negre” – și aeronautică – “cutie neagră”), iar pe de altă parte, există o multitudine de fenomene din câmpul științific modelate printr-un “model lingvistic”².

Abordările mai recente ale analizei limbajului subliniază dimensiunea lui *pragmatică*, un rol important revenindu-i contextului³ și subiectivității (roluri discursive, schimbul de replici, locutor /vs/ interlocutor) în interpretarea extralingvisticului.

Relația limbaj–realitate/limbaj–cunoaștere trebuie văzută dintr-o perspectivă *epistemologică*, obiectivitatea epistemică nelimitându-se doar la o relație reducționistă a limbajului cu Obiectul, ci fiind condiționată de co(n)texte, motivații, perspective teoretice, culturale, univers de așteptări etc. În acest sens, subliniem, odată cu Searle că limbajul este un fenomen al entității, extrem de complexe – parțial fizică, parțial spirituală, parte naturală, parte socială – numită Om.

Reprezentarea Lumii (Realității) prin limbaj, prin intermediul *semnelor verbale*, a dat naștere la două modele teoretice ale semnului lingvistic – binar, respectiv ternar – prin care se stabilește (sau nu) o legătură (in)directă cu Obiectul (Referentul) din afara semnului.

2. Modelul binar al semnului lingvistic

Lingvistica structuralistă repune în discuție statutul cuvântului independent de *frază*, dar dependent de *sistem*. Cuvântul devine astfel o unitate a limbii, și nu a vorbirii (v. dihotomia saussuriană limbă/vobire).

Împreună cu noțiunea de sistem de care depinde statutul și funcționarea sa, semnul se constituie în cheia de boltă a paradigmei saussuriene. Potrivit concepției

¹Rovența-Frumușani, 1999, p. 23.

²*ibidem*.

³Factorii pragmatici ce țin de o teorie a contextului, în toate accepțiunile sale mai restrânse sau mai largite intervin în interpretarea textual-discursivă a expresiilor referențiale.

E. Coșeriu [Coșeriu, 1989, p. 310-315] stabilește trei categorii ale conceptului de context: *context idiomatic* (constituit din faptele verbale ce aparțin unei limbi „istorice”), *context verbal* (=vecinătatea semnelor verbale dispuse secvențial-discursiv), sinonim cu cotext (Petöfi), *context extraverbal* (circumstanțe nelingvistice, de natură fizică - parametrii de loc, timp, circumstanțele enunțării -, empirică, practică, istorică, culturală). La H. Parret [Parret, 1983, p. 94-97], contextul cunoaște următoarele subdiviziuni: context *contextual*, context *existențial* (ce cuprinde contextul referențial), context *situațional*, context *acțional* și context *psihologic* (cf. Vlad, 2003, p. 15). Autorii «Pertinenței», Sperber și Wilson tratează contextul de pe poziții cognitive. În viziunea lor, acesta nu este dat, ci creat cu fiecare enunț; este mai degrabă o construcție psihologică, ce nu conține doar informații ale contextului imediat (fizic sau lingvistic), ci și ipoteze, credințe, supoziții, prejudecăți culturale etc.

sale despre limbă ca sistem, Saussure pune în evidență cele două laturi ale acestuia: “Semnul lingvistic nu unește un *lucru* cu un nume, ci un concept cu o imagine acustică”⁴, fixând astfel un model binar, implicit relațional: “Propunem să se păstreze cuvântul *semn* [subl.n. – M. S.] pentru a desemna totalitatea și să înlocuim *conceptul* și *imaginea acustică* prin *semnificat* respectiv *semnificant*; acești ultimi termeni au avantajul de a marca opoziția care îi separă fie între ei, fie de totalul din care fac parte”⁵.

Statutul cuvântului – semn lingvistic e legat de calitatea lui de unitate a unui sistem ce primește *valoare* prin raportare *relativă* și *opozitivă* la celelalte unități ale sistemului. Prin această definiție dată semnului lingvistic ca unitate indisolubilă între semnificant/semnificat (signifiant/signifié) Saussure depășește granițele lingvisticii generale, incluzând toate semnele ce servesc comunicării “în cadrul vieții sociale”, de la semnele scrierii la alfabetul surdo-muților, de la formule de politețe și pînă la pantomimă, Umberto Eco considerându-l, alături de Charles Sanders Peirce, printre inițiatorii semioticii contemporane, contribuind astfel la dezvoltarea unei “conștiințe semiotice”. Lingvistica este concepută ca un model științific al semiologiei (din gr. *semeion* = “semn”), știință care “studiază viața semnelor în cadrul vieții sociale”⁶.

Reluând distincția saussuriană *formă* vs *substanță*, lingvistul danez Louis Hjelmslev o va dezvolta în cadrul glosematicii («Prolégomènes à une théorie du langage»). El reformulează definiția semnului lingvistic, vorbind despre două planuri ale limbajului: unul al *conținutului* și altul al *expresiei*, fiecareuia corespunzându-i o *formă*, respectiv o *substanță*.

Din cele patru niveluri ((1) substanța conținutului (reprezintă realitatea nestructurată prin limbaj = referentul), (2) forma conținutului (coincide aproximativ cu semnificatul lui Saussure, structurarea conținutului în funcție de o intenție comunicativă), (3) substanța expresiei (masa amorfă, nestructurată a materialului sonor), (4) forma expresiei (realizarea fonică sau grafică, ce corespunde semnificantului saussurian), semnul lingvistic rezultă din solidaritatea dintre *forma expresiei* și *forma conținutului*.

În cele două modele structuraliste ale semnului lingvistic este evitat obiectul la care trimite semnul lingvistic.

Legat de dihotomia saussuriană *arbitrar* vs *motivată* Emile Benveniste⁷ pune în discuție problema referentului, acesta din urmă considerând că interpretarea arbitrarului lingvistic vizează nu relația semnificat/semnificant care este o legătură necesară, o “consustanțialitate” asigurând “unitatea structurală a semnului lingvistic”⁸, ci relația semn(ificant)/referent. După E. Benveniste, autorul «Cursului de lingvistică generală» are în vedere un al treilea termen, ce nu apare formulat

⁴Saussure, 1998, p. 85.

⁵Saussure, 1998, p. 86.

⁶Saussure, 1998, p. 41.

⁷Benveniste, 2000.

⁸Benveniste, 2000, p. 51.

explicit în definiția semnului lingvistic, acest al treilea termen fiind obiectul însuși, realitatea; “semnul lingvistic nu reunește un lucru cu un nume, ci un concept cu o imagine acustică”⁹, și afirmă în continuare că “legătura ce unește semnificantul de semnificat este arbitrară” sau că “semnul lingvistic este arbitrar”, adică “arbitrar în raport cu *semnificatul* cu care, *în realitate*, nu are nici o legătură naturală”. Deși vorbește despre “idee”, “reprezentare mentală”, “concept”, Saussure are în vedere reprezentarea *obiectului real* și caracterul nemotivat al legăturii care unește semnul cu obiectul”¹⁰.

În capitolul despre *valoarea lingvistică*, Saussure repune în discuție problema arbitrarului lingvistic: “[...] alegerea unei tranșe acustice pentru exprimarea unei anumite idei este perfect arbitrară. Dacă nu ar fi astfel, noțiunea de *valoare* și-ar pierde ceva din caracteristica sa, pentru că ar conține un «element impus din afară”¹¹.

În concluzie, modelul binar (diadic) al semnului lingvistic rămâne unitatea indisolubilă a unui concept cu o imagine acustică, comparabilă cu o foaie de hârtie: “gândirea [semnificatul] este fața, iar sunetul dosul foii; nu putem decupa fața foii fără să decupăm, în același timp, și dosul ei”¹².

3. Modelul triadic al semnului lingvistic

Dacă pentru lingvistica structuralistă de orientare saussuriană semnul reprezintă unitatea dintre semnificant și semnificat sau legătura formei expresiei cu forma conținutului (cf. supra, 2), lingvistica anglo-americană definește semnul ca o unitate *ternară* (modelul triadic al lui Ogden-Richards, R. Carnap, Ch. Morris etc.). Deși contemporan cu lingvistul genevez Ferdinand de Saussure, dar de cealaltă parte a Oceanului, cel care va formula explicit definiția semnului ca o unitate triadică este logicianul, semioticianul, filosoful și nu în ultimul rând lingvistul Charles Sanders Peirce. Față de perspectiva binară a semnului lingvistic, Peirce aduce în discuție statutul referentului, nu negat, cum se afirmă greșit de multe ori, de către Saussure, ci nefăcând obiectul analizei în sistemul limbii.

Semnul peircean, ca fenomen al terțiității “este un prim care întreține cu un secund, numit *obiectul* său, o relație triadică atât de autentică încât ea poate să determine un terț, numit *interpretantul* său, să întrețină cu obiectul său o relație triadică pe care o întreține el însuși cu același obiect. Relația triadică este atât de autentică, adică cei trei membri ai săi sunt legați împreună într-un mod ireductibil la vreun complex de relații diadice”¹³. Această natură triadică a semnului, acest proces în care semnul joacă un rol cognitiv în relația sa cu obiectul și cu interpretantul este numit de către Peirce *semiosis* (=semioză): “[...] prin semiosis înțeleg [...] o acțiune sau influență care este sau implică cooperarea a trei subiecți și

⁹Saussure, 1998, p. 81.

¹⁰Benveniste, 2000, p. 53.

¹¹Saussure, 1998, p. 127.

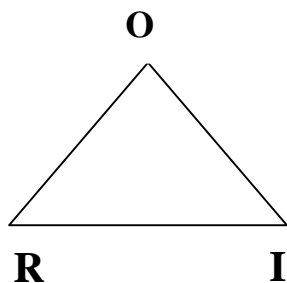
¹²*ibidem*.

¹³Peirce, 1990, p. 274.

un *semn*, *obiectul* său și *interpretantul* său care formează o relație triadică ireductibilă la acțiuni între perechi”¹⁴.

Schematic, natura triadică a semnului poate fi reprezentată astfel:

representamen (Peirce)
semnificant (Saussure)
forma expresiei
(Hjlemslev)
vehicolul semnului
(Morris)
simbol (Ogden-Richards)

obiect (Peirce)
referent (Ogden-Richards)
Bedeutung (Frege)
denotație (Russell)
extensiune (Carnap)

interpretant (Peirce)
referință (Ogden-Richards)
semnificat (Saussure)
forma conținutului (Hjlemslev)
designatum (Morris)
Sinn (Frege)
intensiune (Carnap)

Din schema de mai sus¹⁵, rezultă că de-a lungul istoriei lingvisticii elementele definitorii ale semnului lingvistic au fost controversate, uneori chiar contradictorii, unii cercetători considerând semnul lingvistic doar semnificantul, alții introducând solidaritatea R–I (din schemă). Ch. S. Peirce, prin introducerea noțiunii de *referent* (O) permite definirea oricărei practici semiotice (lingvistice și non-lingvistice) sub forma *semiozei*.

Pentru fiecare element al triunghiului semiotic, Peirce stabilește subcategorii. Astfel, *obiectul* este împărțit în *imediat* (Oi) (“nemijlocitul din interiorul semnului”) și *dinamic* (Od) (“mijlocitul din afara semnului”) a cărui cunoaștere se realizează prin experiență colaterală¹⁶. Interpretanții apar sub formă de: (I) interpretant *imediat* (Ii) sau “emoțional”; (ii) interpretant *dinamic* (Id) sau “energetic”; (iii) interpretant *final* (If) sau “logic”.

Din definiția generală a semnului ca *ceva* ce stă pentru *altceva* – *aliquid pro aliquo* – trebuie înțeleasă și o altă condiție a semnelor, anume faptul că un semn nu are existență în sine, fără legătură cu alte semne (definiția semiozei nelimitate).

4. În sistemul tripartit al nivelurilor limbajului, E. Coșeriu¹⁷ definește desemnarea drept conținut lingvistic universal: „desemnarea este referința la «realitate», adică relația în fiecare caz determinată între o expresie lingvistică și o «stare de lucruri», «reală», între semn și «lucrul» denotat”.

Soluția coșeriană propusă pentru trihotomia nivelelor limbajului, privit în același timp ca *activitate*, *tehnică* și *conținut*¹⁸ poate să se constituie oricând într-o posibilă premisă teoretică în abordarea *lingvistico-pragmatică* a referinței.

¹⁴Peirce, 1990, p. 484.

¹⁵cf Rovența-Frumușani, 1999, p. 80.

¹⁶cf. Peirce, 1990, p. 340.

¹⁷Coșeriu, 2000, p. 245-246.

¹⁸Coșeriu, 2000, p. 31.

limbaj	activitate/energía	tehnică/dynamis	conținut
nivel universal	vorbire în general	competență elocuțională	desemnare
nivel istoric	a vorbi o limbă	competență idiomatică	semnificație
nivel individual	discurs (ca unitate a vorbirii)	competență expresivă	sens

Desemnarea ca funcție a limbajului (capacitatea intrinsecă a acestuia de a trimite la o realitate din afara lui) care traversează, pe verticală, nivelul idiomatic (prin semnificatul conținut de expresiile verbale și modalitățile lingvistice prin care acesta se manifestă în orice limbă istoric constituită), iar la cel de-al treilea și ultim palier - această funcție designativă se realizează de fiecare dată într-o situație discursivă determinată, particularizată (v. și opoziția lui J.-C. Milner între *referință virtuală* / *referință actuală*):

nivel universal	desemnare	referință virtuală
nivel istoric	semnificat	
nivel individual	sens	

Referința virtuală, înțeleasă ca ansamblu de condiții pe care o expresie verbală trebuie să le îndeplinească, se situează la granița nivelului universal (prin funcția designativă, intrinsecă limbajului) cu cel istoric (semnificația unei expresii într-o limbă dată). Referința actuală, parte constituantă a sensului, ține cont de date furnizate de *cotext* (contextul lingvistic imediat - „le voisinage linguistique immédiat”), și mai ales de informații *contextuale*, prin context înțelegând context situațional, universul enciclopedic, presupoziții, inferențe, implicit etc.

5. Concluzii

(i) Abordarea lingvistico-pragmatică prezintă referința ca un fenomen cu duble implicații: pe de o parte, referința ține de domeniul lingvisticii, în sensul propriu-zis al termenului, referința fiind un *act de limbaj* prin care un locutor folosește o *expresie verbală* pentru a desemna un obiect din lume, aspectele lingvistice ținând de semnificațiile lexicale ale expresiei verbale, deci de *referința sa virtuală*, independentă de întrebuintarea expresiei, iar pe de altă parte, referința are implicații pragmatice, odată cu utilizarea expresiei verbale într-un *act particular*, într-un context determinat stabilindu-i-se, în același timp, *referința actuală*.

(ii) Referința reprezintă un *act verbal*, este filtrată printr-un *cod lingvistic*, *existența reală* a referentului expresiilor verbale ce pot desemna un obiect existent, posibil sau ficțional, din perspectiva textual-discursivă, interesează mai puțin. Devenind *obiecte lingvistice*, expresiile referențiale, indiferent de natura lor, nu reclamă în mod necesar existența obiectului reprezentat, referentul fiind construit în și prin text. Contrar principiului imanenței (conform căruia limba reprezintă un obiect abstract în care interesează doar relațiile dintre termeni, trebuie rezervat un loc și realității. Referentul se găsește în afara discursului, dar este vizat de către el, prin semnul verbal devine o “realitate” integrată limbajului¹⁹.

Referințe

- BENVENISTE, E. *Probleme de lingvistică generală*. vol. I. București : Teora, 2000 [=Benveniste, 2000].
- COQUET, J.-C. *Réalité et principe d'immanence/Langages*. no. 103. Paris : Larousse, 1991. P. 23-35 [=Coquet, 1991].
- COSERIU, E. *Determination y entorno/Teoria del lenguaje y lingüística general*. Madrid : Gredos, 1989 [=Coșeriu, 1989].
- COȘERIU, E. *Lecții de lingvistică generală*. Chișinău : Arc, 2000 [=Coșeriu, 2000].
- COȘERIU, E. *Prelegeri și conferințe*. Supliment al revistei *Anuar de lingvistică și istorie literară*. T. XXXIII. 1992–1993. Iași [=Coșeriu, 1994].
- MILNER, J.-C. *Ordre et raisons de langue*. Paris : Seuil, 1982 [=Milner, 1982].
- MOESCHLER, J., REBOUL, A. *Dicționar enciclopedic de pragmatică*. Cluj : Echinoc, 1999 [Moeschler et alii, 1999].
- MUNTEANU, M. *Semantica textului și problema referinței nominale*. Cluj : Accent, 2006 [=Munteanu, 2006].
- PARRET, H. *Semiotics and Pragmatics. An Evaluative Comparison of Conceptual Framework*. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1983 [=Parret, 1983].
- PEIRCE, CH. S. *Semnificație și acțiune*. București : Humanitas, 1990 [=Peirce, p. 1990].
- REBOUL, A., MOESCHLER, J. *Pragmatique du discours*. Paris : Armand Colin, 1998 [=Reboul et alii, p. 1998].
- ROVENȚA-FRUMUȘANI, D. *Semiotică, societate, cultură*. Iași : Institutul European, 1999 [=Rovența-Frumușani, 1999].
- SAUSSURE DE, F. *Curs de lingvistică generală*. Iași : Polirom, 1998 [=Saussure, 1998].
- SPERBER, D., WILSON, D. *La pertinence. Communication et cognition*. Paris : Minuit [=Sperber, 1989].
- VLAD, C. *Textul aisberg*. Teorie și analiză lingvistico-semiotică, ediția a II-a revăzută și adăugită. Cluj : Casa Cărții de Știință, 2003 [=Vlad, 2003].

¹⁹Coquet, 1991, p. 26.